

ДОДАТОК II

Ірина ВИШЕСЛАВСЬКА

Браво, пітторе!

Оповідання «Браво, пітторе!» Ірини Вишеславської і оповідання-спогади Олександра Шульдиженка публікуються вперше. Вони були записані у 1987 р. за ініціативи художниці Ірини Вишеславської, колеги і знайомої О. Шульдиженко. Цей матеріал готувався до друку у часописі «Огоньок». Було зроблено скорочений переклад російською і сім слайдів з творами за вибором автора, але публікація не відбулася. Тексти, крім літературної цінності, надають багато біографічного матеріалу, висвітлюють погляди О. Шульдиженка на життя та мистецтво, дозволяють краще зрозуміти його творчість.

Коментарі і упорядкування здійснені у 2015 р. Г. Вишеславським.

Жив у Києві художник. Олександр Іванович Шульдиженко. Ходив вулицями у розщібнутому пальті з вільно перекинутим навколо шиї довгим-довгим шарфом. Був він огрядним, ходив, спираючись на палицю. В нього були блакитні немов дитячі очі та відкрита душа. Весь час щось вигадував. Мозок його постійно працював над новою серією картин, або теорією. За своє недовге, але стражденне життя він зробив сотні дивовижних гуашів, малюнків, написав декілька трактатів, книги з техніки скульптури з паперу, створив безліч паперових скульптур, карбування та багато різноманітних монументальних робіт, що прикрашають міста України.

Коли дивишся на його гуаші, майже завжди біографічні за змістом, то начебто поринаєш у вологу, дощову атмосферу спогадів про юність автора у далекій Англії, де таким самотнім та безхатнім був він — художник-чужинець. Саме техніка цих гуашей, вибудованих вільними, спадаючими рухами, дає відчуття чогось мінливого, непевного, мерехтіння, чи то в струмені дощу, чи то в думках художника.

Якось він запросив мене на свій день народження. Він жив над Бесарабкою, і я зайшла на ринок, щоб купити йому квіти. Мені пощастило, я побачила троянди рідкісного кольору, густо-червоні, майже чорні. Олександр Іванович вже чекав мене на вулиці. Ще здалеку побачивши ці троянди, він почав розмахувати палицею та кричати: «Чорні троянди! То справжній подарунок від художника художнику!». Пригощав він мене кавуном. Його кімната була вузька, як коробка для пензлів. Місця було тільки для ліжка та ослінця. Свої чудові гуаші він тримав під ліжком, демонстрував їх на ліжку, а пригощав гостей на ослінці. Сиділи вони знов таки на ліжку. Його спогади для нього — це були не спогади, а казкова країна, яку він

покинув, але вона так і перебувала десь там незмінною, з усіма своїми персонажами. Я зрозуміла це, коли вперше їхала до Франції. Олександр Іванович дуже хвилювався та давав мені безліч порад, що вже не мали ніякого сенсу у наш час. І тут я збагнула, що він проводить мене не до Франції, а у свою юність.

Такою подорожжю до юності була для нього і англійська мова. Він розмовляв на витонченому лондонському діалекті. Частенько вечорами йшов до Київського оперного театру і вишукував групи туристів, які розмовляли англійською. Ніби випадково починав з ними розмову, що завжди було шоком як для американців, так і для англійців.

Та ще Олександр Іванович був чудовим оповідачем. Його хвилюючі розповіді були продовженням картин. На жаль, ніхто тоді не здогадався записати ці спогади на магнітофон. Але те, що я запам'ятала, спробую розповісти.

Початок

Я народився 30 серпня 1922 року у Києві. Навчався у середній художній школі у класі Хворостецького [1]. У 1941-му році пішов на фронт та у Полтавському оточенні потрапив у полон. Було мені тоді 19 років. Наступні роки перебував на примусових роботах у таборах Німеччини та Австрії. У 1944 р. разом із трьома товаришами втік з табору. Товаришами моїми були італієць, поляк та росіянин. Італієць завів нас у Альпи та пішов, а ми залишились переховуватись у горах. Росіянин теж був художником. Звали його Костя Рудаков. Він був з Ленінграду, сином видатного графіка [2]. В Італії нас взяли до Польської армії, яка воювала на боці союзників [3]. Нас туди прийняли як поляків. Справа в тому, що наш товариш-поляк був нам дуже вдячний, бо у Варшаві, у гетто, поляків відшукували, як партизанів, а ми підтвердили, що він росіянин. Тепер, навпаки, він нас прикрив.

Удінський табір

Нас дуже швидко викрили під час служби Божої. Ми не знали католицького обряду, і коли весь полк поляків молився, ми невчасно то ставали на коліна, то підводилися. Щоб це не було дуже помітно, ми ставали завжди позаду та пильно слідкували, що діється. Але офіцер здогадався, що ми хитруємо і наказав стати попереду. Так все й з'ясувалося. От ми і потрапили до Удінського табору. Але художники були їм вкрай необхідні, а ми на той час не тільки дорожні знаки понамальовували, а ще й двох чудових Мадонн підрехтували до свята ... Ну нас і залишили.

Воєнні дії

Війська союзників йшли у наступ. Це був 1944–1945 рік. Дорожні знаки не встигали ставити. Пам'ятаю штурм Монте-Кассіно. Пішли американці. Не вишло. Пішли англійці. І вони не змогли взяти. Не змогли взяти англійці — тоді послають поляків. Там загинуло п'ять тисяч кращих солдатів [4]!

І. Вишеславська. Портрет Олександра Шумльдиженка. 1980

Антагонізм між англійцями та поляками був страшенний: тільки-но поляки відвоюють місто, а над мерією вже англійський прапор майорить! Що до нас, то навіпаки, ми намалювали герби усіх польських воєводств. Нас любили.

Англія

Та ось скінчилася війна. За англійськими законами союзна армія мала бути розформована тільки на теренах Англійського Королівства. Почали повертати війська до Англії. Після розформування частина людей, звичайно, там і залишилась. Поляки ставали до найтяжчої роботи, насамперед у меблевих фірмах. А я пішов працювати хлопчиком до антикварного магазину Менбелсона [5].

У антиквара

На прикладі антиквара Менбелсона я назавжди зрозумів, що життя не в грошах. То був жохливий тип. Він кинув до підвалу оригінали чудових японських гравюр тому, що на них впав попит. Вони припали пилом та пліснявою... Йому було байдуже, що гинуть твори. Його цікавив тільки обіг. Це був справжній маніяк. Він спав на каталогах, не роздягаючись. Він не мав жалю ані до себе, ані до інших. Але найгірше було те, що він не мав жалю до творів мистецтва. Його цікавили тільки фунти та процес торгівлі. Співіснування такого типа з чарівними творами мистецтва — це справжній жах. У нього загинула безліч африканської скульптури. Відверті, кольору охри, зроблені грубим сікачем. Та з чорного ебенового дерева маски з Беніну. Хтось привіз, але купляли погано, так він згноїв усе.

Але, завдяки роботі на нього, я мав постійну й безпосередню можливість спілкування з чудовими творами мистецтва. Ікони, порцеляна, японські гравюри, Персія, Китай, Фаенца, Дрезден, Іспанія, Мексика — все це пройшло перед моїми очима.

Знайомство з богемою

Потім мене прийняли до Центральної художньої школи, що була розташована поруч з Британським музеєм [6]. Я здобув перше місце на конкурсі при вступі, та завдяки цьому отримав стипендію. Але цих грошей не вистачало на життя, яке перетворилося на поневіряння справжньої лондонської богеми. Харчувався у найдешевших кав'ярнях. У центрі Лондону вони належать, переважно, грекам. Була там така кав'яренька «Александрія», де можна було випити кави, що варилася у баняку. Грек чорний, горнятка немиті. Там збиралися безхатченки найнижчого рівня. Професійні жебраки з навколишньої території. Вони її викупили та «доїли» цілим кланом. Були повні родини: батьки, діти. Всі вони звалися «Кланом жебраків Вестмінстерського абатства».

Перед цією кав'ярнею збиралася богема. Грали на скрипках, акордеонах. Тут працювали художники, які малюють на хідниках. Вони малювали крейдою по асфальту, а дощ все змивав [7].

Богема

В Англії богемою називають найбільш тихих художників, тих, які малюють на вулицях. Там дуже поганий клімат. Так ось, художники малюють крейдою на тротуарі, а дощ все лє та лє. Я теж був «богема».

Ми з Костею Рудаковим влаштувалися у розваленому будинку, у який був влучив FAU-2. Від того будинку залишився лише скелет. Ми зробили у підвалі, що вцілів, майстерню. Щоправда, потрапити туди можна було тільки по трубі, через провалля у підлозі. Але це було для нас, водночас, й «верхнє світло».

Серед нас була дівчина Беті. Вона побралася із шведом на ім'я Тед. Вони дуже любили одне одного. Якось я вертався до себе через Гайд-парк. Дивлюсь, хтось спить на лавці. Це Беті. А її чоловік стоїть поруч та пише краєвид. А взагалі, це там не заборонено — спати у парку. Потім вони зробили собі майстерню над гаражем. На долині гараж, а над ним горище, але частина стелі відсутня. Вони цю дірку півкою затягнули. Стоїть старе та поламане крісло-качалка, взагалі все поламане, старе, як на горищах буває. Серед усього того безладдя стоїть Тед та малює свою кохану. Ви розумієте, там був ентузіазм, захоплення... Ентузіазм, який все прикрашає. Він підносить усе наше життя. Розумієте, якщо ми будемо розмірковувати тільки категоріями грошей, життя буде таке нудне [8]!

Притулки

Часто-густо я ночував у притулках. Я знаю всі притулки Лондону. Це справжній жах. Психологічно це гірше за ув'язнення, бо це добровільне ув'язнення. Притулки всі побудовані на єдиний кшталт: квадрат з червоної цегли, так десь по верхів шість. Посередині двір. Купляю жетон. Наприклад, номер 1241. Вхожу. Вікна маленькі, але об'єм великий, посередині коридор. Ліворуч та праворуч невеличкі кабінки із залізними перегородками замість стін. А зверху, замість стелі сітка, щоб не лазили один до одного. Лампочка на все це приміщення одна, спільна, так що читати неможливо. А від сітки падає тінь і все навколо — предмети, руки, обличчя від того картаті. Дістатися до того «раю» можна тільки о дев'ятій вечора, а у дев'ять ранку вже всіх виганяють. Виходять люди. Як тіні ослаблі, їм навіть говорити важко. Вони наче й дивляться, але нічого не бачать. Всі прямують до їдальні. Дають зупу з перловки, чай та трохи молока. Це така каламутна підсолоджена рідина. Яке нахабство! Як у в'язниці. Тільки у в'язниці ще аналіз крові роблять. Зветься «аналіз», а насправді примусове донорство.

Ці ночліжки звуться Ротенгауз [9].

Узбережжя Ла-Маншу

Якось я потрапив на узбережжя Ла-Маншу. Там нікого не було, а на високому крутому березі рядами стояли численні кам'яні циліндри — могили загиблих моряків. Вітер дме з моря. Величезні хвилі. Висока трава пасмами чіпляється за кам'яні надгробки. Сумний спів та стогін чувся у тому вітрі. Знаєте, там білий берег. Весь з крейди, вода теж стає білою. Біла земля, вода і чорні надгробки. Це дуже графічні враження.

Ніч у бібліотеці

Моє найбільше задоволення було блукати Лондоном та його околицями наодинці. Багато чого бачив, а моя уява ще й домальовувала бачене. Я виходив, коли вже починалися сутінки. Одного разу я йшов повз старовинну бібліотеку. Бачу: величезні дубові двері трохи відчинені. Щось потягло мене увійти, хоча це місце для публіки завжди зачинене. Вхожу — нікого не має. Сторож пішов десь. Я йду собі далі. Довгий вузький коридор у дерев'яних панелях. Раптом побачив: убік йдуть якісь сходи. За ними — величезна дивна зала з подвійним світлом. У верхніх вікнах горіло вогнем пожежі сонце, що заходило, а внизу вже панували сутінки. Мене вразила середньовічна атмосфера цього величного простору. На стінах, з темного дубу, висіли великі старовинні портрети, вікна прикрашали вітражі. На столах книги, серед яких я помітив старовинні першодруки й манускрипти. Деінде — мідні таблички з іменами. Знаєте, там були і славетні імена давно померлих геніїв! Так позначали почесні місця, які ніхто не мав займати.

Моїм бажанням стало заглиблення в атмосферу цього дивного місця. В ті часи я займався східними вправами. За столом якогось академіка, почав медитувати та поступово цілком розчинився у сутінках.

Але раптом відчув відлуння кроків. До зали увійшов охоронець, який обходив приміщення. Ще не було зовсім темно. Хоч вірте, хоч ні — він дивився на мене і не бачив. Так він постояв і пішов собі. Я залишився і довго сидів споглядаючи тих, хто працював у цьому залі століттями. Мені закортіло намалювати ці образи, я встав, та пішов геть. Ніхто мене не зупинив.

Париж

Згодом, як я закінчив Художню школу, то вирішив помандрувати мирною Європою. Мій товариш Костя на той час вже одружився, став досить відомим портретистом й відійшов від мене. То у подорож я пустився сам. Грошей майже не було, але яке то має значення? Напочатку я взяв за мету Париж. У першу свою ніч пішов до готелю на Монмартрі. Чудово, наче в казці, було прокинутись вранці, прочинити ставні та побачити зверху, з Монмартського пагорбу весь Париж. Над дахами мерехтів дим, а над всім пливли пахощі свіжих круасанів і кави. І так закортіло мені покуштувати тієї кави! Тільки-но подумав, як до мене постукали, а на порозі з'явилася чепурна красуня з кавою та круасанами. «І справді казка» — подумав я. Але коли вже виходив з готелю і треба було платити, виявилось, що за цю ніч я мушу віддати всі мої гроші.

І знову почалися мої вічні «богемні» пригоди.

Як провести ніч у Пале-Ройялі

Весь день я блукав Парижем та про все забув. А як стало темно, вийшов до річки Сена. Коло Лувру повернув праворуч та невдовзі опинився біля Пале-Ройяль. Ґрати там височенні. Сад замкнuto на ключ. Сторожа. Але з одного боку я примітив чолов'ягу, що зайшов за дерево, яке притулилося до ґрат, та не вийшов звідти. Зник. Я обережно подивився, й бачу, що за деревом, по гілках, можна перелізти. Тільки з того боку треба стрибати.

Я знайшов собі лаву подалі, ліг, на очі насунув берета й заснув. Але через деякий час прокинувся, дивлюсь, а навпроти мене ще двоє влаштувались. Там добре. Але уночі від троянд йдуть такі пахощі, що я почав задихатись. А ще, зранку, вже о шостій, мами із дітьми. Тому я перестав туди ходити.

Пер-ля-шез

Набагато спокійніше було на цвинтарі Пер-ля-шез. Там багато людей ночувало. Я навіть знайшов склеп, у якому були домашні капці та патефон. Хтось там постійно мешкав. Я ходив туди відпочити від шуму та натовпу. Навколо мармурові янголи, тиша...

О. Шульдиженко. Автопортрет

О. Шульдиженко. Спогади художника. 1970-ї

Якось один англiєць менi сказав, що у Францiї полiцiя повинна надавати при-тулок кожному, якщо дощ та негода. О, це добрий закон!

Йду туди. Звертаюся до ажана. Він менi каже: «Нiчого не розумiю. Йди звiдси». Я вийшов. Чекаю на начальство. Приходить головний. Я до нього, та знов питаю англiйською. Він вiдчинив менi камеру. Там вздовж стiни дошка метрiв п'ять, закінчується унiтазом. Над дверима сiтка. Там було чотири таких камери. Я лiг на лаву. Тiльки почав засинати — гвалт, крики. Привезли машину повiй з Пляс Пiгаль. Багато хто був напiдпитку. Галас. Бiйки. Їх позатикували до iнших камер та замкнули на ключ. Я знов лiг. Тiльки-но заснув, знов галас. Ще одна машина повiй. Цього разу менi кажуть: «Йди геть. Мiсць бiльш немає». Я вийшов, дивлюсь — а дощ вже припинився.

Браво, пiтторє!

Пiсля Францiї я подався до Италiї. Италiя — чудова краiна. Сонце там майже не сiдає. Ранок починається о п'ятiй годинi, а о дванадцятiй така спека, що вже нiхто не працює. А якщо у цей час проiде машина, то дрiбний пил здiймається у повітря наче ковдра та стоiть так хвилин десять — п'ятнадцять, повiльно осiдаючи.

На етюдi я виходив ще до сходу сонця. То було у маленькому мiстечку Сан-Бенедетто-дель-Тронто. Лiворуч — суцiльнi пляжi, праворуч — гори та виноградники.

Старовинна фортеця. Я розклав свій етюдник та почав писати. Бачу, двоє хлопчаків дивляться, як я маляю.

Але раптом над морем почало сходити сонце, червоне, як сковорода. Небо охопило дивне сяйво — неповторний перехід од сутінок до рання.

Я так захопився, що зовсім забув про хлопчаків, а тим часом за моєю спиною зібрався вже цілий наговп. Вони покинули розваги й напружено слідкували за пензлем. Та раптом, коли я вдало влучив якийсь колір, вони закричали разом: «Браво, пітторе!».

Яка реакція! Це важко пояснити, це як у Фідія — ледь помітний поворот, а скільки шляхетства!

Так я писав з усім моїм піднесенням, та час од часу хор маленьких італійських хлопчиків кричав мені: «Браво, пітторе!».

Література і примітки до додатку 2

1. Іван Федорович Хворостецький, 1888–1958. Учень Олександра Мурашка та Федіра Кричевського. Його картина «Пралі» у 1928 р. експонувалася на бієнале у Венеції та здобула там заохочувальну премію.
2. Рудаков Костянтин Костянтинович, нар. у 1921 р. у Ленінграді, був призваний 05.07.1941 рядовим до Червоної армії, а у листопаді 1941 р. «зник безвісти». Батько Костянтин Рудаков — графік, ілюстратор. Мати — Олена Іванівна. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=S9855295>
3. II польський корпус під орудою генерала Владислава Андерса, що складався, більшістю, з поляків, а ще українців, переважно із західних областей України, білорусів, литовців, росіян. Корпус входив до складу 8-ї британської армії. Див.: Пилипович Т. Українці-вояки Армії генерала Андерса (II польського корпусу) в битві під Монте-Кассіно [Електронний ресурс] / Т. Пилипович // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. / РДГУ / ред. кол. Постолювський Р. М. (голова), Шелюк Л. О. [та ін.]. — Рівне : РДГУ, 2012. — Вип. 23. — С. 437–447. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvtvi_2012_23_44.pdf
4. Кудрик Н. Українці у боях під Монте Кассіно [Електронний ресурс] / Натаалка Кудрик // Радіо Свобода. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2034402.html>
5. У О. Шульдиженко є малюнок, «Портрет антиквара J. Menbelson».
6. «Central School of Arts & Crafts», з 1908 по 1989 рр. заняття проводилися за адресою 35, Southampton Row, London.
7. У О. Шульдиженко є багато малюнків зроблених у 1970–1980-х, що пов'язані із цими спогадами.
8. У О. Шульдиженко є багато малюнків зроблених у 1970–1980-х, що пов'язані із цими спогадами.
9. Цей спогад ілюструє малюнок «У притулку».